

ALTEERRA
WAGENINGEN UR

De komst van de wolf in Nederland

Verslag van de workshop gehouden op 8 november 2012

Alterra-rapport 2403
ISSN 1566-7197

G.W.T.A. Groot Bruinderink, D.R. Lammertsma, C. Hoon, A. Krufft en R. Lanfers

ALTEERRA
WAGENINGEN UR

De komst van de wolf naar Nederland

De komst van de wolf in Nederland

Verslag van de workshop gehouden op 8 november 2012

G.W.T.A. Groot Bruinderink¹, D.R. Lammertsma¹, C. Hoon², A. Krufft² en R. Lanfers²

1) Alterra Wageningen UR

2) Wing Wageningen

Alterra-rapport 2403

Alterra Wageningen UR
Wageningen, 2013

Referaat

G.W.T.A. Groot Bruinderink, D.R. Lammertsma, C. Hoon, A. Krufft en R. Lanfers, 2013. *De komst van de wolf in Nederland; Verslag van de workshop gehouden op 8 november 2012*. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 2403. 24 blz.; 2 fig.

Trefwoorden: : wolf, Nederland, workshop 8 november 2012.

Foto's Hugh Jansman

ISSN 1566-7197

Dit rapport is gratis te downloaden van www.wageningenUR.nl/alterra (ga naar 'Alterra-rapporten'). Alterra Wageningen UR verstrekt geen gedrukte exemplaren van rapporten. Gedrukte exemplaren zijn verkrijgbaar via een externe leverancier. Kijk hiervoor op www.rapportbestellen.nl.

© 2013 Alterra (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek)
Postbus 47; 6700 AA Wageningen; info.alterra@wur.nl

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Alterra-rapport 2403

Wageningen, januari 2013

Inhoud

Opening	7
Presentatie	9
Bijlage 1 Deelnemerslijst	19
Bijlage 2 Welk advies geef je mee aan de opstellers van het wolverplan?	21
Bijlage 3 Samenstelling subgroepen	23

Opening

Deze workshop is georganiseerd in opdracht van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, nu het ministerie van Economische Zaken. De workshop wordt geopend door dagvoorzitter Ronald Lanthers van Bureau Wing, namens Alterra belast met de procesbegeleiding van de workshop.

Namens de opdrachtgever geeft Sabine Ketele een toelichting. Recent verschenen twee rapporten over de mogelijke komst van de wolf in Nederland (Alterra rapport 2339; Intomart GfK rapport 28393) die aan de Tweede kamer zijn aangeboden. Doel van deze workshop is om bij de totstandkoming van beleid rekening te houden met de wensen vanuit de samenleving. Naar verwachting is dit conform de lijn die de nieuwe staatssecretaris (Sharon Dijksma) zal volgen waarbij een proactieve opstelling van de overheid zal leiden tot nieuw beleid.

Ron Beenen en Paul Voskamp geven namens de IPO werkgroep Flora en Fauna aan, dat er na de bijdrage vanuit het IPO aan het Alterra rapport nu een visie ontwikkeld moet worden, vanwege de rol van de provincies bij de uitvoering van de Flora en faunawet, waarbij taken en verantwoordelijkheden afgebakend moeten worden. Hierbij wordt vanuit de provincies aangehaakt bij het ministerie.

Herman Engberink geeft namens het Faunafonds aan dat vanuit het huidige takenpakket een bijdrage wordt geleverd aan het ontwikkelen van beleid, onderzoek, voorlichting, preventie en (het uitvoeren van) schaderegelingen.

Aan de deelnemers wordt gevraagd wat hun aandachtspunten zijn voor deze dag. De volgende aandachtspunten worden daarbij genoemd:

Onderzoek

- een landelijke aanpak die leidt tot een kwalitatief hoogwaardig databestand van gevalideerde waarnemingen
- monitoring van ziekten
- aandacht voor meerdere scenario's: geen wolf, solitaire wolven, territoriale wolven, populatie beheer

Wetgeving en Beleid

- verdeling van rollen en taken
- juridisch kader en wetgeving
- probleemwolven; wie bepaalt of er sprake is van probleemwolven en wanneer wordt welke actie ondernomen
- schade, schadepreventie

Financiële aspecten

- positieve kant van wolven, economische aspecten
- financiën helpen bij creëren draagvlak voor de aanwezigheid van wolven

Overige zaken

- voorlichting, communicatie gericht op specifieke doelgroepen
- nadelige effecten van ecotoerisme voor de wolf
- meenemen van de Duitse ervaringen

Bijlage 1 geeft een overzicht van de aanwezige deelnemers. De RECRON, de Dierenbescherming en de Vereniging van Hobbydierhouders waren verhinderd en niet in staat een vervanging te sturen. De schriftelijke reactie van de Dierenbescherming, nagekomen bij monde van Femmie Kraaijeveld, is in dit rapport verwerkt.

Presentatie

Presentatie Geert Groot Bruinderink (Alterra Wageningen UR)

Geert Groot Bruinderink geeft een toelichting op de studie die door Alterra in opdracht van het ministerie van EZ, het IPO en het Faunafonds is uitgevoerd. Daarbij passeert een veelheid aan aspecten de revue: verspreiding van de wolf, ecologie, onderzoek, de samenleving en het beleid. In de presentatie verwijst Geert ook naar het belang van het Ronde Tafelgesprek dat op 12 oktober jl. plaats vond in De Lutte (Losser), waarbij naast staatssecretaris dhr. H. Bleker vertegenwoordigers aanwezig waren uit Nederland en Duitsland op het gebied van bestuur, beleid en beheer van natuur. Bij deze gelegenheid gaven de aanwezige bestuurders en politici al het signaal af dat Nederland in staat zou moeten zijn om de wolf te verwelkomen.

Vragen naar aanleiding van de presentatie:

- Is er vrijheid om te bepalen of de wolf op de lijst van beschermde diersoorten wordt geplaatst?
Sander Smolders en Arie Trouwborst melden dat de wolf beschermd is zodra hij in Nederland is vanuit Europese wetgeving. Strikt genomen is het plaatsen van de wolf op de lijst van beschermde soorten niet nodig om de beschermde status te bewerkstelligen. Voor de helderheid is het goed om de wolf er wel op te zetten.
- Houdt een wolf van ganzen?
Geert Groot Bruinderink meldt dat bij kolonisatie van nieuw leefgebied carnivoren vaak geneigd zijn om in het begin gemakkelijke prooidieren, zoals (tamme of ruiende) ganzen, te pakken. In een latere fase vormen wilde hoefdieren het stapelvoedsel. Vanessa Ludwig geeft aan dat uit onderzoek in Duitsland blijkt dat ganzen minder dan 1% van het dieet uitmaken. Welke prooien worden gegeten is uiteraard aanbod afhankelijk. Wolven in Canada prederen (jonge) wilde ganzen.

Het Alterra-rapport is te verkrijgen via <http://edepot.wur.nl/230870>.

Presentatie Martijn Akerboom (Ministerie van Algemene zaken)

Eén van de doelen van dit project van burgerparticipatie was het duidelijk betrekken van de burger bij beleidsontwikkeling, in dit geval het beleid voor de komst van de wolf naar Nederland. Het ministerie van AZ heeft een bijzondere positie als het gaat om burgerparticipatie bij beleidsontwikkeling en is vanuit die rol dan ook betrokken geraakt bij het thema wolf. Martijn Akerboom van het ministerie van AZ geeft dan ook een toelichting op het publieksonderzoek dat door Intomart in opdracht van AZ is uitgevoerd. De resultaten van het onderzoek zijn door het ministerie verbeeld in een korte animatiefilm. Vandaag is de première van haar film. Omdat het de première is worden de deelnemers gevraagd om specifiek op de film te reageren. Veel aanwezigen vinden het een gedurfde maar geslaagde poging van de rijksoverheid om lastige rapporten en kwesties onder de aandacht van een breed publiek te brengen, dus daar was alom waardering voor. Over de uitvoering en inzetbaarheid van de film bij publieksvoorlichting was men op punten iets voorzichtiger of kritisch. De volgende opmerkingen zijn daarbij gemaakt:

- een heldere presentatie, de film zou op internet moeten staan zodat belangstellenden niet het hele rapport hoeven te lezen.
- het filmpje laat duidelijk de resultaten zien van het onderzoek, maar schetst een eenzijdig beeld.
- een goede presentatievorm van de resultaten die uitnodigt om het rapport te lezen.
- de kijker moet geattendeerd worden op locaties waar aanvullende informatie is te vinden over wolven.
- dit filmpje geeft de 0-meting weer en kan over een aantal jaren gekoppeld worden aan de resultaten van een herhaling van dit onderzoek.

- het is een informatief filmpje, maar door het hoge 'Twee voor twaalf animatiegehalte' schetst het geen reëel beeld.
- de kleurstelling in de presentatie en het rapport zijn niet erg gelukkig gekozen (het oranje wordt door een deelnemer als negatief ervaren). Een andere kleurstelling verdient de voorkeur.
- er zou meer onderzoek gedaan moeten worden aan verschillende doelgroepen die met de wolf te maken krijgen.
- er wordt een rooskleurig beeld geschetst. De positieve attitude kan omslaan naar het NIMBY syndroom. In Scandinavië en Frankrijk zijn attitudes ook negatief geworden.

Naar de wolven

Na deze eerste twee presentaties krijgen de deelnemers de mogelijkheid om naar het Berenbos te gaan om de wolven ook 'live' te kunnen zien. De wandeling en tijd onderweg wordt benut voor een frisse neus, veel netwerkgesprekken, maar ook om een antwoord te geven op de vraag: Welk advies wil je de opstellers van het wolvenplan meegeven? De antwoorden op deze vraag werden op advieskaartjes gezet die actief zijn ingevuld. Het resultaat van deze adviezen is te vinden in bijlage 2. De aanvragers en opstellers van het wolvenplan wordt geadviseerd hier nog eens goed naar te kijken voordat ze aan de slag gaan.

Presentatie Vanessa Ludwig (Kontaktbüro Wolfsregion Lausitz)

Vanessa Ludwig werkt bij het Kontaktbüro Wolfsregion Lausitz, Duitsland. Zij en haar collega's hebben al een jarenlange ervaring met de wolf. Vanessa neemt de deelnemers mee in de manier waarop Duitsland het wolvenbeheer aanpakt. De verspreiding en opmars van de wolf wordt toegelicht. Vanessa maakt duidelijk dat het wolvenbeheer niet gaat om het beheer van de wolf, maar om het beheer van de mensen. Een transparante werkwijze, goede voorlichting en schade- en preventieregelingen zijn essentieel om draagvlak te houden voor de aanwezigheid van de wolf.

Vragen (V) en antwoorden (A) naar aanleiding van de presentatie:

- V: De indruk is dat wolven zelf bepalen waar ze zich willen vestigen. Er wordt niet gestuurd maar toch onderscheid gemaakt in wolf- en niet-wolf gebieden. Hoe houd je daar rekening mee?
A: Wolfgebied is gebied waar wolven zijn gevestigd. Dit wordt niet aangewezen, het is gebied waarin ze van nature voorkomen. Een omtrek van 30 km wordt aangehouden rondom territoria voor financiële steun, omdat je daar met de aanwezigheid van wolven rekening moet houden.
- V: Veroorzaken preventieve maatregelen een verschuiving van territoria naar gebieden zonder preventie?
A: Nee, preventie is afhankelijk van het voorkomen van wolven. Ze wijken niet uit naar ander gebied door preventie omdat ca. 95% van het dieet bestaat uit edelhert, ree en wild zwijn en slechts voor 0.75% uit huisdieren.
- V: Hoe is het beleid in andere deelstaten?
A: Dit verschilt. Minder dan 50% van de deelstaten heeft een wolvenmanagementplan, waarbij sommige deelstaten managementplannen hebben zoals in Sachsen. Deels is daarbij de structuur overgenomen. De organisatiestructuur van Sachsen hebben de andere deelstaten niet. Verantwoordelijk voor het management is de deelstaat, waarbij ook met aangrenzende deelstaten wordt gecommuniceerd.
- V: Waarom zijn er in Mecklenburg-Vorpommern geen wolven?
A: Er komen sinds 2007 wolven voor, maar het zijn altijd solitaire dieren. Op dit moment zijn er drie solitaire wolven aanwezig. Het is onduidelijk waarom de vestiging hier langzamer verloopt.
- V: Wordt er onderzoek gedaan naar ziekten/ zoönosen bij wolven?
A: Zodra een dode wolf wordt gevonden of wolven worden gevangen worden die onderzocht. Sectie wordt verricht en bloedmonsters worden verzameld voor veterinaire onderzoek. Onderzoek vindt voor alle deelstaten nu centraal plaats bij het ITB in Berlijn om ziekten op te sporen.
- V: Wat was de tijdslijn om te komen tot het managementplan?
A: Het besloeg een periode van eind okt 2008 - mei 2009. Daarvoor is al monitoring verricht, maar niet in de context van het managementplan. Hiertoe zijn drie tot vier bijeenkomsten georganiseerd. Meer informatie is te vinden in het Managementplan (<https://publikationen.sachsen.de>).
- V: Hebben jullie ook een plan van aanpak als de wolf in verstedelijkt gebied opduikt?
A: Dit is niet vastgelegd in het plan. De reactie hierop vindt plaats op ad-hoc basis. De verwachting is echter dat dit in de nabije toekomst niet gaat gebeuren omdat wolven mensen ontwijken en in de afgelopen twaalf jaar problemen uitbleven.
- V: In Duitsland worden veel jonge wolven geboren. Naar verhouding worden weinig meldingen gedaan van dieren op dispersie. Hoe kan dit?
A: Meldingen zijn veelal lastig te verifiëren waardoor het feitelijk slechts aanwijzingen zijn voor het (tijdelijk) voorkomen van wolven. De dieren kunnen daarnaast alle kanten op gaan en zelfs opduiken op 1500 km afstand in Wit-Rusland. Dit jaar zijn in Duitsland 34 jongen geboren in negen roedels.

Verzamelen van de bouwstenen voor het wolvenplan

Deze workshop heeft als doel om samen met de aanwezige stakeholders, beleidsmakers en deskundigen de bouwstenen voor het wolvenplan te verzamelen. Deze bouwstenen worden in 2013 uitgewerkt tot het wolvenplan. Om zo veel mogelijk resultaat te bereiken worden de deelnemers over twee groepen verdeeld. Eén groep buigt zich over de aspecten die geregeld moeten zijn voordat de wolf naar Nederland komt en een andere groep bespreekt wat geregeld moet zijn op het moment dat de wolf zich in Nederland heeft gevestigd. De groepen bespreken dit aan de hand van een *mindmap*, waarin de hoofdelementen staan genoemd. Deze zijn eerst getoetst in de groep en daarna zijn de gekozen hoofdthema's verder verdiept.

Vóór de komst van de wolf

Figuur 1 geeft het resultaat van de aanvullingen vanuit de groep. Het biedt daarmee een overzicht van de aspecten die aan de orde zijn vóór de komst van de wolf.

Figuur 1
Vóór de komst.

Vóór de komst van de wolf, aanvullingen en opmerkingen:

Ad. Wet en Regelgeving

- op voorhand uitsluiten van leefgebieden (0-stand) kan niet door EU wetgeving
- ontheffingen kunnen worden verleend (F&F wet) Opm F&F wet kan beter worden uitgeschreven voor vangst/afschot en translocatie van wolven
- aanwijzen van leefgebieden kan pas plaatsvinden na vestiging, maatwerk is vereist afhankelijk van de ligging van territoria (grens- en provincie-overschrijdend), criteria voor aanwijzing moeten worden ontwikkeld
- de richtlijnen van het *Large Carnivore Initiative* (2008) zouden een raamwerk kunnen bieden
- provincies (PS) staan naar verwachting verschillen in regelgeving toe, denk daarbij ook aan het belang om grensoverschrijdende afspraken te maken (over provinciegrenzen maar ook over landsgrenzen, dus samenwerking met België en Duitsland)
- wie vervult een coördinerende rol: Rijk/IPO/Faunafonds?

Ad. Waarneming en monitoring

- opstellen van een verificatie-protocol voor foto's en zichtwaarnemingen
- een centraal meldpunt moet snel reageren op melders, navraag doen en waarneming verifiëren
- opleiding van waarnemers en vrijwilligers
- jagers en terreinbeherende organisaties moeten worden betrokken bij het melden van sporen en prooiresten
- centraal punt voor meldingen en secties, centrale database (bv. NDFF) met aanduiding van betrouwbaarheid
- zenderen alleen bij verplaatsen of na vestiging, maar niet bij de eerste worp na vestiging
- organisatiestructuur, financiën en taak-/rolverdeling zijn een belangrijk punt van aandacht. Maak gebruik van structuren die er al zijn en coördineer de inspanningen (Alterra is genoemd als een mogelijke coördinerende partij)

•

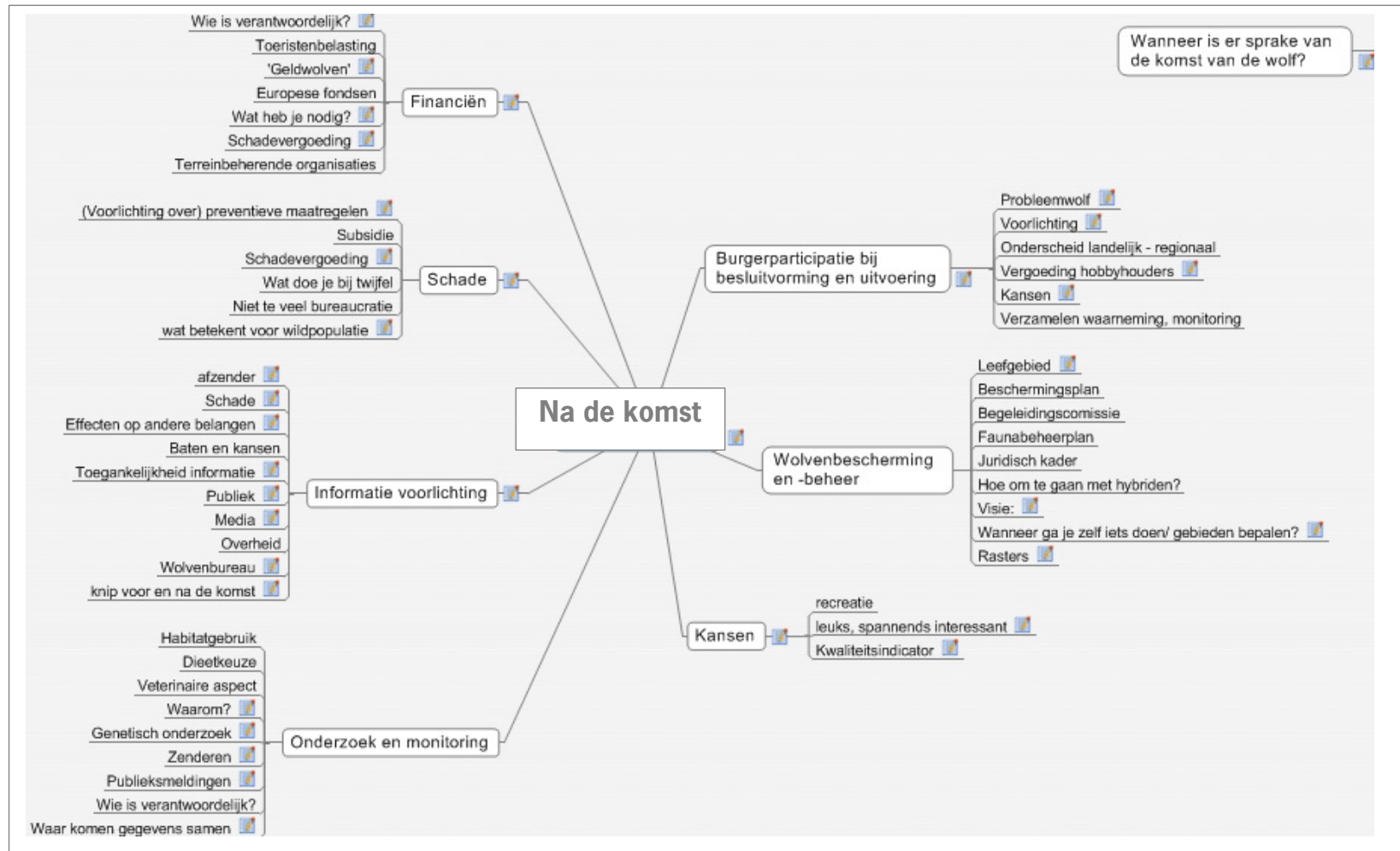
Ad. Communicatie

- centraal onafhankelijk, neutraal, objectief punt, Er is behoefte aan een neutraal punt om vanuit te communiceren vergelijkbaar met de organisatie in Duitsland van Vanessa Ludwig.
- wie coördineert, afstemming Rijk/provincies/TBO's/gemeenten?
- Voor welk doel en doelgroepen? Voor goede communicatie is helderheid over doel en doelgroep uiterst belangrijk.
- stel protocollen op voor verschillende scenario's/situaties
- communicatie is niet alleen zenden maar ook luisteren. Richt je ook op het luisteren naar partijen en burgers en bedenk hoe je deze geluiden kan betrekken in een dialoog of participatie.
- communicatie is gericht op de vraag hoe samen te leven met de wolf

Ad. Preventie, beheer en schadebestrijding

- ruimhartige preventie- en schaderegeling (ook bij twijfel over de dader) voor landbouwhuisdieren en hobbydieren is van belang voor draagvlak
- hoe wordt omgegaan met vervolgschade?
- er is sprake van een getrappt proces, Nederland is de omgang met de wolf verleerd
- financiën (EU/nationaal?). Deze laatste opmerking werd gemaakt in het algemeen, voor alle onderdelen. Waar vind je financieringsbronnen, in Duitsland is er veel Europees geld, kunnen we daar ook gebruik van maken?

Na de komst van de wolf

Figuur 2
Na de komst.

Algemene opmerkingen deelnemers

Gebruik de Guidelines van het Large Carnivore Initiative (2008) en het Managementplan wolf Sachsen als input voor een wolvenplan.

Ad. Burgerparticipatie bij besluitvorming en uitvoering

- onderwerp waarbij burgerparticipatie belangrijk is
- hoe groot moet het draagvlak zijn, is vereist
- koppeling met voorlichting
- er is een spanningsveld tussen wild houden en habituatie waardoor mensen wolven kunnen zien
- voor probleemwolven: wat zijn de criteria/ wat is de definitie van een probleemwolf? Hierbij moet de mening van burgers betrokken worden.
- om probleemwolven te voorkomen mogen de dieren niet gevoerd worden door burgers
- wat moet er gebeuren met probleemwolven, welke actie moet worden ondernomen?
- welke voorlichtingsaspecten zijn aan de orde en hoe communiceer je die?
- is een vergoeding aan hobbydierhouders nodig?
- wat zijn de kansen om burgers te betrekken, welke vorm van burgerparticipatie wordt gekozen en op welk moment doe je dat?

Ad. Wolvenbescherming en -beheer

- heeft wolf leefgebied nodig?
- wat zijn de eisen aan het leefgebied?
- wolf kan een boost geven voor robuuste natuur-/verbindingszones
- zodra één dier territoriaal is regelen is deze zin wel duidelijk?
- voor de visie is van belang: de wolf bepaalt zelf waar hij gaat en staat op juridische basis, beleidsmatig omarmen
- wanneer gebieden bepalen: bij paar, na opstellen visie overheden
- wanneer actie ondernemen: zodra wolf ergens opduikt, maatwerk per locatie, benodigde expertise
- gevolgen bekijken van rasters voor de wolf en andere soorten ('rasterjagen')

Ad. Kansen

- angst voor wolven, veel mensen gaan (onbewust) in wolvengebied op vakantie, voorlichting van belang
- wolf als ambassadeur voor goede natuurterreinen en leefgebieden
- voor de recreatie vergroot de wolf de natuurbeleving, combinatie met voorlichting belangrijk
- kwaliteitsindicator: wolf als ambassadeur voor de kwaliteit van natuurgebieden vs. irreëel beeld voor het voorkomen buiten natuurgebieden.

Ad . Onderzoek en monitoring

- monitoring is kijken naar staat van instandhouding
- secties en onderzoek aan wolven en prooien voor voorlichting
- dieetkeus, aantal gedode schapen, aanbod prooien, gedrag prooien
- effect op natuurwaarden
- genetisch onderzoek naar inteelt en verwantschap
- zenderen levert informatie over dispersie, terrein- en habitatgebruik
- zenderen pas op de langere termijn, niet te verkopen om eerste wolf direct te zenderen
- leent zenderen zich voor publieksparticipatie?
- actief monitoren komt na de eerste publiek melding
- meldingen via een centraal meldpunt
- relatie met het GAN, waarneming.nl en kwaliteit van meldingen

Ad. Informatie en voorlichting

- welke informatie?
- als overheid in overleg met omgeving organiseren
- naar partijen zelf georganiseerd door eigen organisatie
- overheid voert de regie
- veel partijen betrokken bij voorlichting, centraal beschikbaar, delegeren aan belangenorganisaties
- aansluiten bij bestaande site ARK in plaats van iets nieuws initiëren
- informatie feitelijk weergeven, wolvenbureau onafhankelijk
- welke maatregelen voor schade voor grondgebruikers
- effecten op andere belangen zoals recreatie, risico's, faunabeheer
- publiek bestaat uit burgers en belangengroepen (boeren, jagers, recreanten, hobbydierhouders) - media: internet, vakbladen, moderne media
- knip voor en na de komst: onafhankelijke club (afzender)

Ad. Schade

- beginnen met voorlichting
- één aanspreekpunt: Faunafonds
- deskundigen die toegang hebben tot alle kanalen
- deskundigen controleren of preventieve maatregelen zijn genomen
- wildpopulatie: goede uitleg en communicatie

Ad. Financiën

- verantwoordelijkheden geregeld voor schadebestrijding
- afspraken tussen Rijk en provincies, zolang er geen afspraken zijn over de wolf is het Rijk verantwoordelijk
- Faunafonds van Rijk naar provincies
- preventie en schadevergoeding voor hobbydierhouders voor draagvlak
- extra budget voor hobbydierhouders, provincie moet daar een stem in hebben
- geldwolven: sponsoring
- waar voor betalen, budget
- bij preventieve maatregelen onderscheid tussen beroeps- en hobbydierhouders

Afsluitende opmerkingen

Graham Dusseldorp van het ministerie van EZ is tevreden met alle hulp om wolven een goede plek te geven. Hij adviseert om terdege te kijken naar het wolvenplan van Saksen en niet het wiel opnieuw uit te willen vinden. Paul Voskamp van de IPO Werkgroep Flora en Fauna is het opgevallen dat er consensus is over de vraag of er een wolvenplan moet komen: het antwoord op de vraag of er een wolvenplan moet komen is in dit gezelschap een volmondig JA. Er is zelfs al redelijke consensus over wat daar op hoofdlijnen in moet staan, maar hij verwacht dat er nog genoeg te doen is over de details.

Vanessa Ludwig stelt vast hoe positief het is wat het ministerie van EZ samen met de provincies en het Faunafonds nu doet: vroegtijdig nadenken over de komst van de wolf en de mogelijke gevolgen daarvan.

Ron Beenen van de IPO Werkgroep Flora en Fauna constateert een groot enthousiasme en vraagt zich af wat nu de volgende stap zal zijn. Samen met Paul en Johan Cronau (deze dag verhinderd) wil hij dit meenemen naar het volgende overleg van de IPO werkgroep Flora en Fauna. Daar zal een strategie over het vervolg worden bepaald met o.a. aandacht voor de rol van provincie, ministerie van EZ en het Faunafonds. Dat zijn de groepen die hiermee verder moeten gaan. Hij denkt in dit verband ook aan een vervolgssessie, vergelijkbaar aan deze. Dan zullen bij voorkeur ook de partijen aanwezig zijn met meer weerstand; die zijn vandaag dun vertegenwoordigd. Sabine Ketele van het ministerie van EZ stelt vast hoeveel informatie al in deze groep aanwezig is. Ze wil in overleg met elkaar bezien wat de volgende stap is in het proces.

Sabine Ketele deelt mee dat volgende week een algemeen overleg in de Tweede Kamer plaats vindt over biodiversiteit. Hierbij is o.a. de komst van de wolf geagendeerd. Zij is benieuwd wat de nieuwe staatssecretaris zal vinden over deze dossiers en welke rol hij wil innemen. Sabine kijkt uit naar vervolgstappen en bedankt iedereen voor zijn/haar inbreng.

Huub Dinghs van LTO merkt aanvullend op dat mogelijk benadeelde partijen vandaag ondervertegenwoordigd zijn. Hij behoudt zich het recht voor om terug te komen op uitspraken wanneer het verslag is gedeeld met meer personen binnen LTO. Ook hoopt hij op betrokkenheid in het verdere proces.

In zijn afsluiting geeft Ronald aan dat Wing en Alterra samen de rapportage verzorgen van deze workshop. Hij wil de organisaties die er vandaag niet bij konden zijn, vragen om ook input leveren en een reactie te geven op wat vandaag is besproken. Ook partijen die meer hinder gaan ondervinden moeten namelijk een stem hebben in het geheel.

Hij stelt vast dat vandaag veel kennis naar boven is gekomen en is verheugd over het enthousiasme en de open sfeer. Hij hoopt dat het verslag een goede basis is voor het vervolg van dit proces. Hij benadrukt de unanieme conclusie dat een wolvenplan nodig is. De vraag daarbij zal zijn wat pakken we op van alle aangereikte elementen?

Bijlage 1 Deelnemerslijst

Bijeenkomst De komst van de wolf in Nederland
Datum 8-11-2012
Locatie Ouwehand Dierenpark; Grebbeweg 111, 3911 AV Rhenen

Naam	Organisatie
Alfred Melissen	FBE Limburg
Arie Trouwborst	Universiteit Tilburg
Berry Lucas	De Landschappen
Bram Houben	Stichting Ark
Dennis Lammertsma	Alterra
Dick Klees	Stichting Wolverine
Erik Koffeman	FBE Brabant
Frans van Bommel	Faunafonds
Geert Groot Bruinderink	Alterra
Graham Dusseldorp	EL&I (EZ)
Hans Hollander	Zoogdiervereniging
Herman Engberink	Faunafonds
Hugh Jansman	Alterra
Jaap Rouwenhorst	Staatsbosbeheer
Kees Bastmeijer	Universiteit Tilburg
Leo Linnartz	ARK natuurontwikkeling/Free Nature
Maarten Jacobs	Wageningen UR OW
Margriet Montizaan	Koninklijke Nederlandse Jagers Vereniging (KNJV)
Marja Kik	Dutch Wildlife Health Centre (DWHC)
Martijn Akerboom	Ministerie van Algemene Zaken
Meta Rijks	Staatsbosbeheer
Michiel van der Weide	Natuurmonumenten
Huub Dings	LTO/vakgroep Schapenhouderij
Paul Voskamp	Werkgroep Flora en Fauna/Provincie Limburg
Rob Koelman	Zoogdiervereniging
Rob van Westrienen	Zoogdiervereniging
Ron Beenen	Werkgroep Flora en Fauna/Provincie Utrecht
Sabine Ketele	EL&I (EZ)
Sander Smolders	Voedsel- en Warenautoriteit
Thomas Hassing	Natuurmonumenten
Vanessa Ludwig	Duitse expert (Kontaktbuero Wolfsregion Lausitz)
Ronald Lanthers	Wing
Anne Kruff	Wing
Céline Hoon	Wing

Bijlage 2 Welk advies geef je mee aan de opstellers van het wolvenplan?

Doel

Het doel van het wolvenplan is het bieden van de kaders voor het samenleven van wolf en mens.

Algemeen

Zorg voor goede evenwichtige samenstelling van het opstellingsteam.

Maak het plan zo concreet mogelijk opdat het 1 op 1 is om te zetten in afspraken, dus houdt het praktisch en uitvoerbaar.

Laat het plan aansluiten bij de bredere natuurvisie (creëren natuurwaarden, natuurbeleving en dergelijke).

Begin nu, wacht niet met uitvoeren.

Een optimale uitvoering van alle hieronder aangegeven aspecten staat of valt met de beschikbaarheid van voldoende financiële middelen.

Aanspreekpunt

Zorg voor een onafhankelijk aanspreekpunt waar de burger terecht kan met vragen.

Betrokken partijen

Bij het opstellen van het wolvenplan is het van belang om alle vandaag aanwezige partijen (maar ook de partijen die moesten afzeggen) te betrekken en hun expertise te benutten.

Maak een heldere taakverdeling tussen organisaties en overheden.

Geef aan alle belangen een gelijkwaardige rol.

Flexibiliteit

Maak het plan flexibel in de zin van mogelijke scenario's: de wolf komt niet, er komt een enkele wolf die weer terug gaat naar het buitenland, de wolf vestigt zich op populatieniveau en blijft zich uitbreiden e.d.

Creëer ruimte voor voortschrijdend inzicht (lerend beheren).

Expertise

De aanbeveling luidt om zoveel mogelijk de buitenlandse, vooral Duitse expertise hierbij te betrekken.

Zorg op tijd voor eigen expertise op velerlei gebied zoals het vaststellen van de presentie, ecologische en veterinaire secties, wolven vangen en voorzien van een halsband GPS-zender, bemonstering voor DNA-analyse.

Waarnemingen van wolven

Zorg voor een sluitend systeem van vastleggen en validatie van de waarnemingen en integreer het geheel in NEM.

Beleid en juridische aspecten

Besteed aandacht aan de Nederlandse rol bij het bereiken van een 'gunstige staat van instandhouding'.

Zorg voor helderheid over het juridisch kader (verdragen en vooral Europees recht) voorafgaand aan het maken van beleidskeuzes.

Geef aan wie beleidsverantwoordelijk is. Zorg dat voor iedereen (buitenwereld en intern) helder is welke instantie waarvoor verantwoordelijk/aanspreekbaar is.

Schaderegeling

Regel vooraf wat te doen bij schade en wie daarvoor in aanmerking komen (ook hobbydierhouders).

Maak duidelijk wie betaalt en wanneer.

Focus op voorlichting en preventie en richt je op financiële modellen.

Betrek juridische aspecten hierbij.

Probleemwolven

Definieer wanneer sprake is van een 'probleemwolf', wie dit bepaalt en hoe hiermee wordt omgegaan.

Besteed uitgebreid aandacht aan een goede juridische onderbouwing voor het mogen afschieten van een probleemwolf. Dit moet geregeld zijn en niet tot discussies en rechtszaken leiden.

Communicatie en voorlichting

Bepaal wie verantwoordelijk is voor voorlichting en communicatie.

Start nu al de voorlichting over de omgang met wolven.

Deel de komst van een wolf snel mee aan het publiek.

Besteed uitgebreid aandacht aan de burger, wat betekent het voor hem/haar.

Betrek hierbij voorlichting over de schaderegeling aan publiek/boeren.

Maak van de communicatie en voorlichting geen wolvenpromotieverhaal, sta hier neutraal in en beperk je tot feitelijke informatie.

Niet alleen juichverhalen of alleen negatieve verhalen.

Reële risico's benoemen en relateren aan bestaande risico's (bijvoorbeeld aantallen schapen door hond versus wolf gedood).

Houdt goed rekening met aantal mensen (30%) dat weerstand heeft tegen komst wolf.

Onderzoek en monitoring

Het onderzoek richt zich op levende en dode wolven en hun prooidieren.

Zorg voor communicatie tussen betrokken onderzoeksinstituten.

Zorg dat men klaar is om de aanwezigheid van wolven te kunnen vaststellen, om wolven te vangen, van een GPS-zender te voorzien, bloedmonsters te nemen (DNA-onderzoek).

Ontwerp protocollen bijvoorbeeld voor het verzamelen, bewaren en analyseren van DNA-monsters.

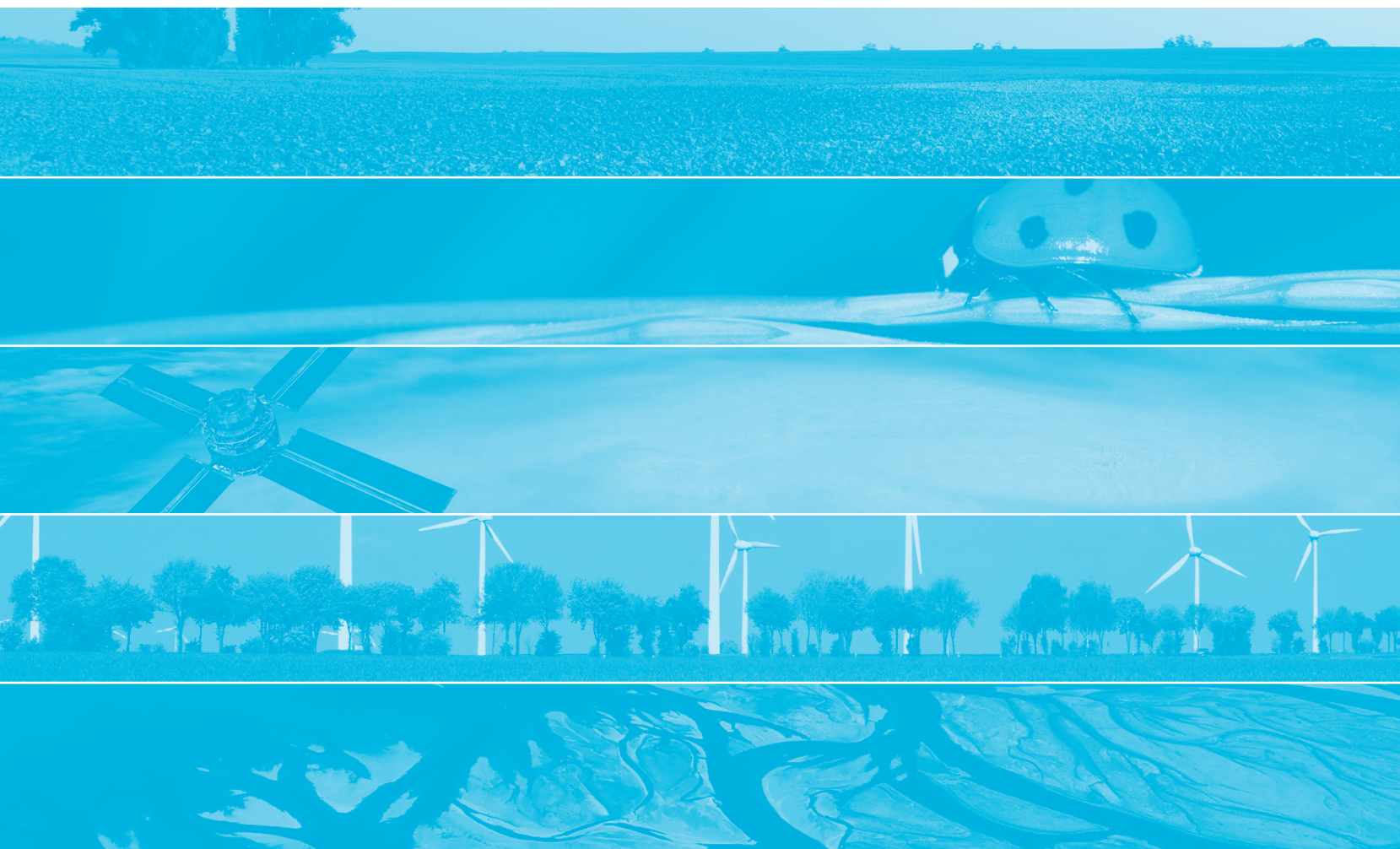
Bijlage 3 Samenstelling subgroepen

Intekelijst subgroep 1 'vóór de komst van de wolf'

Hans Hollander - Zoogdiervereniging
Huub Dinghs - LTO
Sanders Smolders - NWWA
Ron Beenen - Provincie Utrecht
Herman Engberink - Faunafonds
Arie Trouwborst - UV Tilburg
Berry Lucas - De 12 landschappen
Erik Koffeman - FBE Noord-Brabant
Sabine Ketele - Ministerie van EZ
Leo Linnartz - ARK
Dick Klees - Studio Wolverine
Dennis Lammertsma - Alterra Wageningen UR
Geert Groot Bruinderink - Alterra Wageningen UR
Maarten Jacobs - Wageningen UR

Intekelijst subgroep 2 'na de komst van de wolf'

Meta Rijks - Staatsbosbeheer
Rob Koelman - Zoogdiervereniging
Frans van Bommel - Faunafonds
Marja Kik - DWHC
Alfred Melissen - FBE Limburg
Margriet Montizaan - KNJV
Graham Dusseldorp - Ministerie van EZ
Michiel van der Weide - Natuurmonumenten
Paul Voskamp - IPO
Vanessa Ludwig - Kontaktbuero Wolfsregion Lausitz
Bram Houben - Stichting Ark
Kees Bastmeijer - Universiteit Tilburg

Alterra is onderdeel van de internationale kennisorganisatie Wageningen UR (University & Research centre). De missie is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen negen gespecialiseerde en meer toegepaste onderzoeksinstituten, Wageningen University en hogeschool Van Hall Larenstein hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 40 vestigingen (in Nederland, Brazilië en China), 6.500 medewerkers en 10.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de vooraanstaande kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen natuurwetenschappelijke, technologische en maatschappijwetenschappelijke disciplines vormen het hart van de Wageningen Aanpak.

Alterra Wageningen UR is het kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

Meer informatie: www.wageningenUR.nl/alterra